بەشی پێنجەم

میرنشینی سۆران

محەمەد پاشا

(١٧٨٨- ١٨٣٨ز)

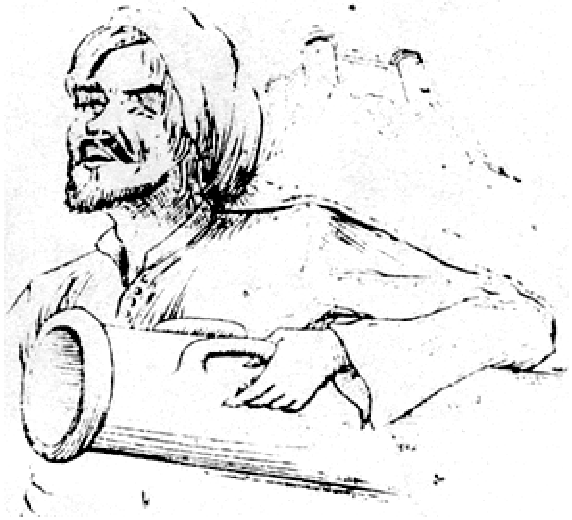

درەوشانەوەی میرنشینی (سۆران) لەو کاتەوە دەست پێدەکات کە جڵەوی میرایەتی کەوتۆتە دەست (میر محەمەد بەگ: میری گەورە، یان پاشای کۆرە). ئەو سەرچاوانەی لەسەر ساڵی هاتنە دنیا و مردنی ئەم میرەیان نووسیوە، جیاوازیی لە نێوانیاندایە. هەندێک پێیان وایە لە ساڵی ١٧٧٤ز، دا هاتۆتە دنیا و هەندێکی تریش پێیان وایە ساڵی ١٧٨٣ز[١]، هاتۆتە دنیا، بەڵام دکتۆر «ڕۆس»ی پزیشکی نشینگەیی بەریتانی لە بەغداد، کە خۆی لە ساڵی ١٨٣٣ز-دا سەردان و دیدەنی محەمەد پاشای کردووە، دەڵێ: تەمەنی محەمەد پاشا لەو کاتەدا «٤٥» ساڵ بووە.[٢] دیسان بۆ ساڵی لە دنیا دەرچوونیشی هەر جیاوازیی هەیە، کە هەندێک ساڵی ١٨٣٧ز، یان نووسیوە... کەچی لە یەکێک لە بەڵگەنامەکانی سەردەمی قاجاریدا، کە لە تەک ئەم بەڵگەنامانە دایە و ساڵی ١٨٣٨ز،ی پێوەیە، ئەوە نیشان دەدات کە لە ساڵی ناوبراودا، میری ڕەواندز، لە ژیاندا بێت... هەروەها مێژووی دروستبوونی میرنشینیەکەش هێشتا نادیار و نائاشکرایە[٣]. ڕەنگە ئەمەش لەبەرئەوە بێ کە هەڵکەوتی تۆپۆگرافی میرنشینەکە لە شوێنێکی چەپەک و تەریک و زۆزان و سەختدا بووە و لە هەمان کاتیشدا دەشێ تا درەنگانێک ڕۆڵێکی گرنگی لە ڕووداوەکانی ناوچەکەدا نەبووبێ..

ئەوەی لە سەرەتاکانی ئەم میرنشینە لەبەر دەستدایە، ئەو بڕیارەی سوڵتان (سلێمانی قانوونی - ١٥٣٠ز- ١٥٦٦ز)یە، کە لە (١٥٣٤ز)دا لە دوای گرتنی شاری (بەغدا)و ڕێکخستنەوەی دەڤەرە تازە گیراوەکاندا، (عیزەدین)ی میری (سۆران)ی کوشت و کاروباری میرنشینی (سۆران)ی بەسنجاقی (هەولێر)ەوە لکاند و بە (حسێن بەگی داسنێ)ی سپارد، کە میرێکی (یەزیدی) بوو... بەڵام میرێکی تری (سۆران)، بەناوی (میر سەیفەدین) هەڵکەوت و خێڵەکانی هەرێمەکەی لە دەوری خۆی کۆکردەوە و کەوتە سەر کەڵکەڵەی سەندنەوەی دەسەڵاتی میرنشنیەکە لە (حسێن بەگی داسنێ).

یەکەمین هەنگاوی (میر سەیفەدین) پەلاماردانی دەسەڵاتی (داسنێ)یەکان بوو لە (قەڵای هەولێر)و دواییتر دەستی بەسەر ناوچەکەشدا گرت. ئەم کارەی (میر سەیفەدین) بووە مایەی نیگەرانی (بابیعالی) لە ئەستەمبوڵ و پێی وابوو دەبێ (حسێن بەگی داسنێ)، بەری لێ بگیرێ. بۆیە کە (حسێن بەگ) نەیتوانی زەوتی میری (سۆران)

(١) عەلائەدین سەجادی، شۆڕشەکانی کورد، لاپەڕە ٦٤.
(٢) رحلة فریزر الی بغداد، فی ١٨٣٤، لاپەڕە ١٨
(٣) مێژوونووسەکانی ئەردەڵان هەموویان لەسەر ئەوە یەکن کە: بارام بەگی کوڕی سورخاب بەگی ئەردەڵان، لەوکاتەدا کە بەفرمانی باوکی بۆتە حاکمی ڕەواندز، باپیری زنجیرەی بنەماڵەی میرانی سۆرانە و هەموویان جەخت لەسەر ئەوە دەکەن کە میر محەمەدی میری ڕەواندز، نەوەی بارام بەگی کوڕی سورخاب بەگی ئەردەڵانە.

بکات، (حسێن بەگ)یان بانگکردەوە ئەستەمبوڵ و لەوێ لە ناویان برد. میر سەیفەدین ماوەیەک بەو جۆرە سەربەخۆیی مەڵبەندی (سۆران)ی بەڕێوەبرد. لەم ماوەیەدا چەند جارێک هێزی عوسمانی هێرشیان بردە سەری؛ بەڵام چاریان نەکرد. تا لە دواییدا خۆی بۆ دەربرینی پاکانە و بەئومێدی پێ ڕەوا بینینی خاکی باوک و باپیری، هانای بۆ ئاستانەی سوڵتان سلێمان برد، ئەویش هیچی بۆ نەهاتە دی و هەر لەوێ کوژرا... ئەوسا سوڵتان لەسەر تکای میری (ئامێدی)، میرایەتی (سۆران)یان بە (قولی بەگ) سپارد، کە یەکێک بوو لە سەرانی هەمان بنەماڵە. لەو کاتەشدا مەڵبەندی میرنشین لە (هەریر) بوو.

داروباری میرنشینی سۆران، دەیان ساڵ بەو جۆرە مایەوە، تا سەردەمی (ئۆغوز بەگ)؛ کە ناوچەی میرنشینەکەی بەسەر (٦) کوڕەکەیدا دابەش کردبوو، بەڵام لەناو ئەم (٦) کوڕەیدا (مستەفا بەگ) کوڕە گەورەی بوو، کە ناوچەکانی (ڕەواندز)و (ئاکۆیان)و (باڵەکان)ی پێ برابوو، بەڵام ساڵی ١٨٠٣ز، کە (ئۆغوز بەگ) مرد، کوڕەکانی لەسەر دەسەڵاتی زیاتری میرنشینەکە، لێیان بوو بەگرژی و ئاژاوە... ئەم دوژمنایەتییە گەیشتە رادەیەکی ئەوەندە ناخۆش؛ مستەفا بەگی برا گەورەیان، لە تاو بێزاریی، ساڵی ١٨١٣ز، وازی لە بەڕێوەبردنی ئەو ناوچانە هێنا و لە گوندی (ئاکۆیان) سەری خۆی کز کرد و بەگۆشەگیریی مایەوە، تا لە ساڵی ١٨٣٥ز، دا مرد... (محەمەد بەگ)، یان (میر محەمەد) کە دواتر بە:«پاشا کۆرە: کوێر» ناوبانگی دەرکرد، کوڕە گەورەی ئەم «مستەفا بەگ»ەیە.

میر محەمەد لە سەرەتادا لای زانای بەناوبانگ (مەلا یەحیای ئادەم) دەرسی ئایینی خوێندووە و دواتریش لە سەردەمی دەسەڵاتیدا، باوەڕی بەئایینی ئیسلام هەر پتەو بووە و ڕێز و پلە و پایەی باڵای بۆ خوێندەواران و مەلاکان و زانایانی ئایینی ناوچەکە داناوە... هەر لەسەر فتوای (مەلا یەحیای مزووری)ش چووە سەر ناوچەی یەزیدی نشینەکان و ڕەشەکوژی زۆر بێ بەزەییانەی لەگەڵدا کردن، کە ڕەنگە لەم شاڵاوەیدا تۆڵەی مێژینەیشی لە دڵدا کەڵەکە بووبێ؛ کە وەک پێشتر وتمان (حسێن بەگی داسنێ)ی، کە لە بنەچەدا «یەزیدی» بووە و ماوەیەک بەفرمانی سوڵتانی عوسمانی، دەسەڵاتی میرنشینەکەی لێ زەوت کردبوون...

میر محەمەد بەرلەوەی ببێتە (میر)، ماوەیەکیش سەرپەرشتی دۆڵی (هەرووتیان)ی کردووە و لە نزیکەوە و بەچاوی خۆی ململانێ و ناکۆکی و ئاژاوەی ناجوامێرانەی نێوان مام و خزمەکانی خۆی دیبوو... بۆیە کاتێ کە بووە «میر» و بارەگای بردە (ڕەواندز)، بەر لە هەموو شتێک کەوتە سەر بیری یەکخستنەوەی ڕیزەکانی ناوخۆی میرنشینەکە و لە سەرەتاوە مام و خزم و ئامۆزاکانی خۆی سەرکوت کردن و تێکڕای ئەوانەی سەرپێچیان

دەکرد، یان بەکوشتن لە ناوی بردن، یان بەتۆپزی سەری پێدانەواندن... بەم جۆرە دووبەرەکی و ململانێی لە ناو سەرانی میرنشینەکەی خۆیدا نەهێشت..

ئەوسا کەوتە قایمکردنی مەڵبەندی میرنشینەکەی ، کە لە (ڕەواندز) بوو. بۆ ئەمەش چەندین قەڵا و بورجی لە ناو شار و دەوروبەریدا دروست کرد و بەدەوری ئەمانیشدا شوورەیەکی قایمی بۆ پاراستنیان دامەزراند. دوای ئەمانەش بەرنامەی بووژانەوەی باری ئابووری قەڵەمڕەوەکەی ڕێکخست و باج و زەوییانەی بڕییەوە... لە سەرلەبەری میرنشینەکەیدا بایەخی بەئاسایش دا، تا ئاسایشی گونجاو، بۆ کاروباری بازرگانی و کاروانی و کشتوکاڵ دابین بکا. بۆ ئەمەش بەرپرس و داروغا و خەزێنەداری بۆ ڕێکخستنی جۆری بەڕێوەبەرایەتی و دام و دەزگاکانی میرنشینەکەی دیاری کرد..

دوای ئەمانە لەشکرێکی گەورەی لە سوارە و پیادەی خێڵەکانی هەرێمەکە پێکهێنا، کە شێوەی ڕێکخستنەوەی نوێی لەبەر چاوگرت و چەکی چاکتری بۆ دابین کردن و ریزەکانی ئەم لەشکرەیشی بەجۆرێک ڕێکخستەوە، کە پلەوپایەی تێدا دیاری و دەستنیشان کرد، بودجەی تایبەتیشی لە خەزێنەی میرنشینەکەی بۆ ئەم لەشکرە تەرخانکرد... جگەلەمانەش و بۆ زیاتر بەهێزکردنی ئەم لەشکرە، میر محەمەد لە ساڵی ١٨١٧ز، بە دواوە، بۆ یەکەم جار لە ناو تێکڕای میرنشینەکانی کورددا کارگەی دروستکردنی چەکی هەمە جۆرەی وەک: خەنجەر، دەمانچە، تفەنگ، باروت و داڕشتنی لوولە تۆپی دامەزراند؛ کە بەسەدان لەم چەکانەی دروستکرد و هێشتا لە هەرێمی (سۆران)دا و بەتایبەتیش نموونەی لوولە تۆپەکانی لە شاری (ڕەواندز)دا هەر ماون... بەدەم ئەم کارانەشەوە، کاروباری ئاوەدانکردنەوەی قەڵەمڕەوەکەی بەرەو پێشتر برد و دەیان پردی لەسەر چەم و زێیەکانی سنووری میرنشینەکەی هەڵبەست و دەیان مزگەوتی لە شارۆچکە و گوندەکاندا دروستکرد... قەڵا و مەتەرێز و بنکەی قایمی جەنگیی لە شوێنە گرنگەکانی میرنشینەکەیدا دامەزراند.

دوای ئەم خۆقایمکردنانە، میر محەمەد لە ساڵی ١٨١٨ز، بەدواوە کەوتە سەر بیری فراوانترکردنی سنووری میرنشینی سۆران، کە تا پێش هاتنی (میر محەمەد)، بریتی بوو لە ناوچەی نێوان هەردوو زێی گەورە و بچووک. ئەم سنوورەش لە لایەکەوە لەگەڵ میرنشینی «بابان» و لە لایەکی تریشەوە لەگەڵ میرنشینی «بادینان»دا، هاوسنوور بوو، کە ئەم سنووری قەڵەمڕەوە، بەپێی ئاڵوگۆڕی ڕووداوەکانی ناوچەکە و بەهێزیی و بێ هێزیی میرانی سۆرانەوە، جارجارە تەنگ و جارجارەش فراوان دەبۆوە... بەڵام (میر محەمەد) لە هەموو لایەکی میرنشینەکەیەوە کەوتە پەلهاوێشتن و هەنگاو هەڵگرتنی فراوانخوازیی... لەم ڕووەوە بەبێ ئەوەی گوێ بداتە دەسەڵاتی (عوسمانی)، یان

(قاجاری)، هەندێ لە ناوچەکانی بادینان و بابان و بڕێ جێگەی لە ویلایەتەکانی: بەغدا، مووسڵ، دیاربەکر، وان، حەڵەبی لە دەسەڵاتداریێتی (عوسمانی)و بڕێ ناوچەی کوردنشینەکانی «ئازەربایجان» و (موکریان)ی، لە دەسەڵاتداریێتی «قاجاری» داگیر کرد... ئەم فراوانخوازییانەی «میر محەمەد»، کە لە رووی سیاسییەوە بەرەو سەربەخۆیی تەواو هەنگاوی هەڵدەگرت و بایەخی بەدەسەڵاتی (عوسمانی)و (قاجاری) نەدەدا. بووە هۆی ئەوەی فرمانڕەوایان و کاربەدەستانی هەردوو دەوڵەتی قاجاری و عوسمانی، بیر لە هەڕەشە و مەترسیی فراوانبوونی میرنشینی سۆران بکەنەوە، بەتایبەتیش کە هەستیان کرد (میر محەمەد) کەوتۆتە پەیوەندی دروستکردن و نامە گۆڕینەوە لەگەڵ (محەمەد عەلی پاشا)ی میسر و «ئیبراهیم پاشا»ی کوڕی، کە لەو سەردەمەدا هەردووکیان لە سوڵتانی عوسمانی هەڵگەڕابوونەوە و ئیبراهیم پاشا لەشکرکێشی بۆ سەر (شام)و (ئەنادۆڵ)ی دەست پێکردبوو... بۆیە جموجۆڵی خێرا و چالاکانەی لەشکرکێشیی و سیاسی (میر محەمەد)، مەترسی (بابیعالی)و دەرباری (قاجاری) زیاتر کرد و هەردووکیان ئەم کردەوانەیان بەهەڕەشە و مەترسیی بۆ سەرخۆیان دەزانی، کە لە راستیشدا ئەو بەرنامەیەی (میر محەمەد) بۆ داهاتوویەکی نزیکی میرنشینەکەی داڕشتبوو، دەیتوانی ببێتە بنەما بۆ پێکهاتنی دەوڵەتێکی سەربەخۆی کوردستان، کە هەردوو دەوڵەتی عوسمانی و قاجاری بخاتە مەترسییەوە... چونکە بە گوێرەی ئەو ئامارەی مێژوونووسان بۆ ژمارەی لەشکرەکەی (محەمەد پاشای رەواندز)ی دادەنێن، ژمارەکەی لە (٦٠٠٠٠) شەست هەزار کەس پتر بووە...

بۆیە «محەمەد رەشید پاشا»ی سەرۆک وەزیرانی عوسمانی بەلەشکرێکی گەورەی پتر لە (١١٠,٠٠٠) سەد و دە هەزار کەسەوە، کە هەشتا هەزاری پیادە و سی (٣٠) هەزار سوارەوە، رووەو ناوچەکانی میرنشینی «رەواندز» بەڕێ کەوت.

لە قۆڵی لای قاجاریشەوە: شازادە قارەمان میرزا-ی حوکمڕانی ئازەربایجان و «محەمەد خانی زەنگەنە ئەمیر نیزام» بۆ سنووری لاجان هاتن، کە ئەمانیش بە هەردوو هێزەکەیانەوە نزیکەی بیست هەزار کەسیان لەگەڵ بوون.

«میر محەمەد» کە ئاگاداری ئەم هەموو لەشکرکێشییە بوو، بۆ بەرگری کەوتە خۆ. بەڵام لەم سەروبەندەدا «محەمەد باس»ی سەرداری گشتی لەشکری میرنشینی «رەواندز»، لە بنەوە لەگەڵ «رەشید پاشای سەرۆک وەزیران» رێک کەوتبوو، لەبەرئەوە «میر محەمەد» هەرچەند لەشکری خۆی بۆ شەڕ هان دا، کەس وەڵامی نەدایەوە... ناچار «میر محەمەد» ملی بۆ فرمانی «رەشید پاشا» دانەواند و رەشید پاشاش دەستی بەسەر خەزێنە و سامان و دارایی میر محەمەددا گرت و لەشکرەکەی میرنشینی سۆران بڵاوەی لێکرد.

میر محەمەد لەگەڵ ئەو هەموو سامانە بۆ ئەستەمبۆڵ برا و ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی ئەویان سپاردە حاکمێکی عوسمانی و «رەسووڵ پاشا»ی برای میر محەمەدیش کە داوای پەنای لە دەوڵەتی عوسمانی کردبوو، بە ماڵ و منداڵەوە لە شاری بەغداد نیشتەجێ کرا.

میر محەمەد، لەسەر فرمانی سوڵتانی عوسمانی، نزیکەی دوو ساڵ بە مووچە و بەراتەوە لە ئەستەمبۆڵ راگیرا و دوایی داوای لێبووردنی لە سوڵتان کرد و ئەویش جبەیەکی ئاڵتوون درووی پێ خەڵات کرد و بۆ ناوچەکەی خۆی گێڕایەوە...

بەڵام یارانی «عەلی رەزا»ی والی ئەو سەردەمەی بەغدا، ئەم هەواڵەیان بە «عەلی رەزا» گەیاند، کە ئەویش لە دەمێکەوە رقێکی خەستی لە «میر محەمەد» بوو. بۆیە بەبیستنی هەواڵەکە پەژارە و بێزار بوو... گورج نامەیەکی بەپەلەی بۆ «رەشید پاشا»ی سەدری ئەعزەم و کاربەدەستانی عوسمانی نووسی و پێی راگەیاندبوون کە هەر دوای گەیشتنەوەی «میر محەمەد»، من لەسەر کاروباری عێراق لابەرن، چونکە ئەگەر جاری پێشوو پێویست بوو خودی سەدری ئەعزەم بکرێتە بەرپرسی سەرکوتکردنی «میر محەمەد»، ئەمجارە مەگەر جەنابی سوڵتان خۆی، ئاگری ئەم فیتنەیە بکوژێنێتەوە...

کە ئەم نامەیەیان گەیاندە سوڵتان، سوڵتان وتی: عەلی رەزا لە کۆنەوە قینی لە «میر محەمەد»ە و قسەکانی عەلی رەزا، لەم بارەیەوە جێی پشت پێبەستن نین. سەدری ئەعزەم داکۆکی لە عەلی رەزا کرد و لە سوڵتانی گەیاند کە عەلی رەزا پیاوێکی گەورەیە و والی عێراقە و میرنشینەکەی «میر محەمەد» دەکەوێتە ژێر دەسەڵاتی ویلایەتەکەی ئەوەوە، لەبەرئەوە ئەگەر «میر محەمەد» رێزی لێ نەگرێ و سەری بۆ دانەنەوێنی، بێگومان زنجیرەی رێکخستنی ئەیالەتی عێراق تێکدەچێ... بۆیە ئێستا وا باشە بەرلەوەی (میر محەمەد) بچێتەوە شوێنی خۆی، بچێتە بەغدا و پۆزش بۆ عەلی رەزا بێنێتەوە و ئاشت ببنەوە.

سوڵتان ئەم پێشنیارەی پەسەندکرد و فرمانی کرد نامەیەک بۆ «میر محەمەد بنووسن، کە هێشتا بەرەو میرنشینەکەی بەڕێوە بوو، تا تەواوکردنی کاری میرنشینەکەی خۆی، لە «عەلی رەزا» بخوازێ...

کە ئەم فرمانەی سوڵتانیان بە «میر محەمەد» گەیاند، وتی: بەرلەوەش بچمە خزمەت سوڵتان، رێگەم بەخۆم نەدەدا، خۆم بەبچووکی وەزیری «والی» بەغدا بزانم، ئێستا ئیتر دوای ئەوەی چوومەتە دیدەنی سوڵتان و دەسەڵاتم دراوەتە دەست ببمەوە بەمیری سۆران، چۆن ئەو عەیبە دێنمە سەر شانم!؟

وەڵامی سوڵتانیشی هەر بەم جۆرە دایەوە دەست تەتەرەکە... سوڵتان نامەکەی گەیشتێ و هەمدیسان فرمانی دەرکرد نامەی تری بۆ بنووسن و بڵێن: وەلی نیعمەتی تۆ

تكات لێدەكات تا پێش گەیشتنەوەی بەولاتی خۆی، بچێتە سەردانی «عەلی رەزا» و پاشان بۆ ولاتی خۆی بگەڕێتەوە...

كە نامەی دووەمیان نووسییەوە، لە بنەوەش فرمان بەكاربەدەستانی سەر رێگا درا، لە هەر شوێنێ نامەی سولتان بگاتە دەستی «میر محەمەد» و لەسەر بیروڕای خۆی مابێتەوە، هەر لەو شارە رایبگرن، تا فرمانی ترتان پێدەگاتەوە.

بەكورتی تەتەر بەپەلە كەوتە رێ، لە شاری «سیواس» گەیشتە «میری رەواندز»، فرمانی سولتانی پێگەیاند. میر محەمەد پێی وتنەوە كە لەسەر قسەی پێشوو هەر ماوە و نایەوێ بچێتە كن (عەلی رەزا) و بەهیچی نازانێ... و هەر بەهەمان ناوەڕۆكیش نامەی تازەی بۆ سولتان ناردەوە...

كە نامەكەی لە لایەن كاربەدەستانی دەربارەوە بە سولتان گەیەندرا، سولتان فرمانی بەسەدری ئەعزەم كرد: دەستبەجێ «میر محەمەد» لە جەوالێك بدروێ و بیخەنە زەریاوە...

هەر ئەو رۆژە تەتەر كەوتە رێ و دوای سێ رۆژ گەیشتە «سیواس» نامەی سولتانی بەحاكمی سیواس گەیاند. هەر ئەو شەوە هەڵمەتیان بردە سەر «میر محەمەد» و زنجیریان كرد و لە جەوالێكیان كرد و سەریان درووو و خستیانە ئاوەوە...

بەلام لە گەرمەی چالاكی و لەشكركێشیی فراوانخوازیی «میر محەمەد»دا، سەرانی قاجاری و عوسمانی و جارجارەش دەوڵەتی بەریتانیا (بۆ ناوبژی)، نامەیان بۆ یەكتری نووسیوە و بەئاشكرا ئاماژە بۆ مەترسی چاوەنوارکراوی «میر محەمەد» دەكەن و هەردووكیان داوای هاوكاری و كاری هاوبەش لە یەكتر دەكەن، تا «میر محەمەد» و جووڵانەوەكەی لەناوبەرن... تەنانەت «عەبباس میرزا» نایب سەڵتەنەی ئێران، بەمانەشەوە ناوەستێت، بەڵكو وەك لەم چەند بەڵگەنامەیەی خوارەوەدا دەردەكەوێ، پەنا و هاواری بۆ بەر كۆنسۆڵی ئینگلیز بردووە.

سەرنج:

بۆ نووسینی ئەم پێشەكییە، كەڵك لەم سەرچاوانە وەرگیراوە:

١- مێژووی میرانی سۆران، نووسینی حوسێن حوزنی، جلدی دووەم، هەولێر ١٩٦٣ز.

٢- مێژووی كورد و كوردستان، نووسینی: محەمەد ئەمین زەكی ، جلدی ٣، ل٤٠١، ٤٠٤ .

٣- شۆڕشەكانی كورد و كورد و كۆماری عێراق، عەلائەدین سەجادی، چاپی یەكەم، چاپخانەی مەعارف، بەغداد، ١٩٥٩.

٤- كوردەكانی ئیمپراتۆریەتی عوسمانی، نووسینی دوكتۆر جەلیلی جەلیل، وەرگێڕانی بۆ كوردی : دوكتۆر كاوس قەفتان

٥- كورد و عەجەم، نووسینی: سالح محەمەد ئەمین، چاپخانەی هەولێر، چاپی یەكەم ١٩٩٣ز ، ل ١١٩- ١٣٧.

٦- سیر الاكراد، یا: تاریخ و جغرافیای كردستان، تالیف: عبدالقادر بن رستم بابانی، باهتمام: محمد رئوف توكلی چاپخانە ارژنك، چاپ اول، تهران = ١٣٦٦ خورشیدی.

٧- رحلة فريز الى بغداد في ١٨٣٤، جيمس بيلي فريزر، نقلها الى العربية جعفر الخياط، الطبعة الأولى، مطبعة المعارف، بغداد ١٩٦٤.

***

بەڵگەنامەی : ژمارە ٥٩

بابەت: کێشەی سەر سنوور

مێژووی: ١٢٤٥ هیجری- ١٨٢٩ زایین

سەرچاوە: أسناد و مکاتبات تأريخی ايران «قاجاريه»

بەرگی دووەم. لاپەڕە ١٢٧

کێشەی: میری ڕەواندز

نامەی محەمەد خانی زەنگەنە ئەمیر نیزام[١] بۆ: محەمەد ڕەشید پاشا[٢]

هەمیشە بوونتان سەروەریی پەروەر، جەنابی بەشان و شکۆ، لە خانەدانیدا باڵا و لە مەزنایەتیدا بەهرەوەر، لە ئازایەتی و سەربڵندیدا بەشدار، باوان هێژا و نەترس ڕەنگرێژی یاسا و کار، شیرینکاری دەرەتانی جەماوەر، شکۆدار و بەختەوەر و بەرز ڕەفتار، کارسازی خاوەن تەگبیر، ڕاوێژکاری ڕووناکبیر، وەزیری چارە پیرۆز، بەخشندە بۆ دۆستان، گەورەی دڵنەوازی خۆشەویستان، بەشدار بێ لە هەموو نیعمەتێکی جیهان، پارێزراو بێ لە فێڵی ڕۆژگاران.

دوای دەربڕینی ئادابی تاسە، لەسەر بەرگی یەکدڵیدا دەنووسێ، کە لە سایەی خواوە پەیوەندی دۆستایەتی و یەکێتی لە نێوان هەردوو دەوڵەتی بناغە پتەودا، لە هەموو بارێکەوە تەواوە، بنچینەی یەکروویی و ئاشتی لە هەموو سەرێکەوە دانراوە... بۆ ئەم نیعمەتە گەورە و بەخششە مەزنەش، سوپاسی سەرۆکانی هەردوو دەوڵەت و گەورە پیاوانی هەردوو لا، لە هەموو کاتێکا لەسەرمان پێویستە.

بەگوێرەی ئەو یەکێتییەی لە نێوان هەردوو حەزرەتدایە و بەپێی ئەو سۆز و

١- میرزا محەمەد خانی زەنگەنە «ئەمیر نیزام-؟ - ١٨٤١ز» لە پیاوە ناسراوە دەسەڵاتدارەکانی دەرباری قاجاری بوو، (عەلی خان)ی باوکیشی لە سەردەمی (فەتح عەلی شا)دا، یەکێ لە پیاوە ناسراوەکانی دەربار بوو. کاتێ (گریبایدۆف)ی سەفیری ڕووسی لە تاران کوژرا (١٨٣٨ز)، (عەبباس میرزا) لەبەر لێهاتوویی. محەمەد خانی بەپێشکاری (خەسرەو میرزا)ی کوڕی، بۆ عوزرخوایی نارده (پەتروس بورگ) لەوێ دیدەنی (نێکۆلای یەکەم)ی ئیمپراتۆری ڕووسی کرد. لەو ئەرکەدا پێی سپێردرا بوو، بەسەرکەوتوویی گەڕایەوە. لە پاش کوژرانی (میرزا قاسم قائمقام، ١٨٣٥ز) زۆر کەس پێیان وابوو (محەمەد خان) دەکرێتە سەرەک وەزیران، بەڵام (شا) بەناونیشانی (پێشکاری قەهرەمان میرزا)، بۆ (ئازەربایجان)ی نارد.

٢- محەمەد ڕەشید پاشا: لە ٢٢ی ڕەجەبی ١٢٤٤ کۆچی ، ١٨٢٩/١/٢٨ز، تا ٢٠ ڕەمەزانی ١٢٤٨ کۆچی، ١٨ شوباتی ١٨٣٣ ز، بۆ ماوەی چوار ساڵ و بیست و یەک ڕۆژ، سەرۆک وەزیرانی دەوڵەتی عوسمانی بووە.

خۆشەویستییەی لە نێواندایە، دۆستدار بەپێویستی دەزانێ، ئەو جەنابە، کە بەحوکمی دەوڵەتی عوسمانی، ڕێکخستنەوەی کاروباری ویلایەتەکانی کوردستانی پێ سپێردراوە، ئاگادار و لە ڕووداوەکان شارەزا بکات. ئەو جەنابە خۆی دەزانێ کە محەمەد بەگ (میر محەمەد) لە تابیعانی پاشایانی بابان و هەر تەنیا پیاوێکی کوێخا ڕەوشت بووە و هیچ جۆرە ناوبانگێکی نەبووە، بەڵام بەهۆی ڕقەبەریی نێوان پاشایانی بابانەوە، هەلی دەست کەوت و یاخی بووە... ژمارەیەکی زۆریشی لە خۆی کۆکردۆتەوە، «کۆیە و پردی سوور و هەولێر» و بڕێک لە ناوچەکانی (هەریر و شارەزوور)و ژمارەیەکی زۆر لە گوندەکانی «لاجان»ی[٣] موکری داگیر کردووە... بەو هۆیەشەوە کە کەس پێشی پێنەگرتووە، وردە وردە ناوبانگی دەرکردو بە فێڵ و تەڵەکە و زۆرزانیی، چۆتە سەر «ئامێدی»و[٤] داگیری کردووە. سێ ساڵ لەمەو بەریش، کە دۆستدار لە ئازەربایجاندا نەبوو، بە حوکمی خاقانی بەهەشتیی، لە سەفەری (عێراق: عێراقی عەجەم)دا بوو؛ هێرشی کردە سەر «ساوجبلاغ»ی[٥] موکری و زیانێکی بێئەندازەی پێگەیاند... ناوچەی (سەردەشت)[٦]یشی داگیر کرد... دوای گەڕانەوە لە عێراق، لەشکرێکی بۆ تەمێکردنی دیاری کرد، کۆمەڵەکەی ئەوی بەشەڕ و شۆڕ لەو مەڵبەندە دەرپەڕاند و چوونە ناو شوێنە داگیرکراوەکانی ئەوەوە، قەڵای بەناوبانگی (دەربەند)و چەند قەڵایەکی تریشیان وێران و کاول کرد. بڕیاریشی وابوو کارەکەی بنەبڕ بکرێ، بەڵام سەرما و سۆڵەی سەخت و چەند ڕووداوێکی تر، کە لەو ساڵەدا ڕوویان دا، پەکی کارەکەی خست... لەشکری ڕاسپێردراو، بەفرمان و ئیشارەی دۆستدار گەڕانەوە.

ساڵی پاریش کە دۆستدار ماوەیەک لە عێراق هاوڕکێفی شاهەنشاهی جەم جادا بوو «گیانمان بەقوربانی بێت» حەوت هەشت هەزار کەسی نارده سەر ناوچەی «مەرگەوەڕ»[٧] و نزیکەی (٤٠) هەزار تمەن ماڵی تاڵانکردووە و (٤٠٠) کەسی لە ژن و پیاوی بەڕێزی موسڵمانان کوشتووە. چەند کەسی «ئایرملو»ش کە لە ئاوارەکانی «ئیرەوان»ن و دانیشتووی «مەرگەوەڕ»ن، بۆ «ڕەواندز»ی[٨] بردوون، لەوێ ئەسیرن و لە ئازار دان.

٣- لاجان: ناوی دێهاتگەلێکی سەر بەناوچەی (مەهاباد)ە.

٤- ئامێدی: دەکەوێتە (٨٠) کیلۆمەتری باکووری مووسڵەوە، عیمادەدینی زەنگی دروستی کردووە، کە دامەزرێنەری دەوڵەتی (ئەتا بەگی) بووە.

٥- ساوجبلاغ: ناوی پێشووی (مەهاباد) بووە.

٦- سەردەشت: دەکەوێتە خوارووی مەهاباد-ەوە.

٧- مەرگەوەڕ: لە گوندەکانی ناوچەی (سلێڤانە)یە. کە سەر بەپارێزگەی (ورمێ) و لەسەر سنووری ئێران و عێراق و تورکیایە.

٨- ڕەواندز: دەکەوێتە (١٣٥) کیلۆمەتری باکووری خۆرهەڵاتی مووسڵ-ەوە.

هەندێک لە ژن و منداڵی ئەوانەیشی کوشتووە، کە ئێستا لە هاوئاوزەنگی پیرۆزدان. کە ئەم هەواڵانە عەرزی شاهەنشاهی ئیسلام پەنا کرا، یەکجار تووڕە و دڵتەنگ بوون، ئاگری رق و تووڕەیی لە کوانووی ویژدانی موبارەکیانەوە بڵێسەی سەند، سەرکوتکردن و سزای ئەو کارانەی کردوویەتی. خوێنخوایی موسڵمانانی بەئەستۆی دۆستدار سپاردووە.

دوای گەیشتنە ئازەربایجان، نەدەکرا بەو خێراییە دەم و دەست ئەنجامدانی ئەم کارە، تێکەڵی کارگەلێکی تر بکرێت... ئێستا کە ئەو کارانە جێبەجێ کراون و پشوویەکمان داوە، دەرفەتی هەموو کارێک و چوون بۆ هەموو شوێنێکمان لە دەسەڵاتدایە... هەموو کەرەسە و پێویستییەک لە ژێر چاودێری خاوەن شکۆ «سێبەری یەزدان، خوا دەست بەگەورەییەوە بگرێت» ، ئامادە و لەبەردەستدایە. دۆستدار بۆ رێکخستنەوەی کاروبارەکان بەرەو سنوورەکانی ئازەربایجان دەچێ... ئەو ئەرکەشی پێم سپێردراوە و پێویستە.

خوا یار بێ و بە یارمەتیی و خواستی ئەو «کە ناوی خۆشەویست و پیرۆزە» بریتییە لە تێکدانی بناغەی شەڕ و خراپەی ئەو و چاری کردەوەکانی و لاوازکردن و لە ناوبردنی خائینی دین و دەوڵەتیش، لەسەر نۆکەرانی هەردوو دەوڵەت پێویستە... ئەو بەڕێزە کە ئەم فرمانەی پێ سپێردراوە و لەو قۆڵەوە تەشریفی هێناوە، دۆستداریش لەم قۆڵەوە هەنگاو بنێ، تا بە هاوکاریی یەکتر ئەم هۆی خراپەکارییە بەتەواوی بنەبڕ بکرێ... لێرەش بەدواوە، ناوی ئەم کابرایە، لە ناو ناوانی ئەم دوو دەوڵەتەدا نەبرێ و هاووڵاتیانی هەردوو دەوڵەتیش، لە زیان و بەدکارییەکانی ئاسوودە و دڵنیا بن.

هەرکاتێ ئەو بەڕێزە ناردنی قشوونی لەم لایەوە، بەقازانجی دەوڵەتی مەزن نەزانی و خۆیان بەتەنیا کەوتنە لەناوبردنی، بەگوێرەی یەکێتی نێوان هەردوو دەوڵەت، دەبێ دۆستدار لەم چەند لایەنەوە دڵنیا بکرێ:

یەکەم: بە لە ناوبردن و لە ریشە دەرهێنانی یەکجارەکی ئەو (میر محمد).

دووەم: لە پاراستنی هێمنایەتی سەر سنوورەکان، کە لەمەودوا رووداوی وا نەقەومێ و دەستدرێژیی بۆ ژێردەستانی دەوڵەتی پایەبەرز نەکرێت.

سێیەم: لە گەیشتنی (٤) هەزار تمەنی خوێنی موسڵمانان.

چوارەم: لە رزگارکردنی ئەو گیراوانەی وا ئێستا لە «رەواندز»ن

پێنجەم: بڕینی دەستی داگیرکاریی ئەو «میر محەمەد» . لە ئاواییەکانی «لاجان»ی موکری و شوێنەکانی تر... بەڵگەی مۆرکراو و باوەڕپێکراوی دەوڵەتییمان بدەنێ کە هەر پێنج مەسەلەی باسکراویان تێدا بێ و لە لایەن هەردوو دەوڵەتی بەرزەوە بەدەست

دۆستدارەوە بێت و نەبێتە جێگەی قسەوباس و رەخنە... بەهەر جۆرێکیش ئەو بەڕێزە بەچاکی دەزانێ. جەنابی بەڕێزی لە جوامێری بەهرەدار، لە مەزنایەتیدا بەشدار، پەیکی ئازیزی بەڕێزی دەوڵەتی خاوەن شکۆی عوسمانی؛ تەشریفی بۆ: دار السلطنە لە «تەورێز» هێنابوو. چەند جارێک وتووێژمان کرد. لە خێرخوازیی و چارەزانی و خزمەتگوزارییان بەهەردوو دەوڵەتی پایەدار، یەکجار زۆر بەهرەوەر و شاد بوو، تاکو ئێستاش سەفیرێکی وا رەوشت بەرز و رێکوپێک بۆ دەسەڵاتی ئێران رەوانە نەکراوە. بەم بۆنەیەوە لەسەر ئەو مەبەستە قسەوباسی فراوان کرا. ئەم نامە خۆشەویست ئامێزەش بەئاگاداری ئەوان نووسراوە. بەپەرۆشەوە داخوازی ئەوەم، ئەم کارە بەدڵی هەردوولا تەواو بێت و سەربگرێت. ئەوی راستی بێت خزمەتێکە بەهەردوو دەوڵەت و تێکۆشان لە پێناویدا، لە لایەن سەرانی هەردوو لا ، پەسەند و رێز لێگیراوە، داهاتووی چاک و سەلامەتیتان.

***

بەڵگەنامەی ژمارە: ١٥١

بابەت: کێشەی میری رەواندز

مێژووی: ربیع الثانی ١٢٤٨ کۆچی

(ئاب/ ئەیلوولی ١٨٣٢ز)

سەرچاوە: أسناد رسمی در روابط سیاسی ایران با انگلیس و روس و عثمانی

بەرگی دووەم:

لاپەڕە: ١٤٣- ١٤٤

نامەی: کامبل/ باڵوێزی ئینگلیز، لای دەرباری قاجار بۆ: محەمەد خانی زەنگەنە ئەمیر نیزام

... لەم ماوەیەدا کە ئەمیر فەرەیدوون میرزا بەنیازی تەمێکردنی میری رەواندز بەرەو (مەراغە)و (سلدوز) جووڵاوە. سەبارەت بەیەکێتی هەردوو دەوڵەتی مەزن، بەرژەوەندیی ئەو دڵسۆزە لەوە دایە: هەرکاتێ ئەمیری ناوبراو، لەگەڵ خودی ئەو جەنابە، بەمەبەستی تەمێکردنی میری رەواندز بزووتن، دوای ئەوەی کە تەمێی کرد و سزای دا و خۆی و لەشکرەکەی لە خاکی ئازەربایجان و ئەو شوێنانە دەرکرد و راونا... ئیتر سوپای سەرکەوتوو، لە خاکی دەوڵەتی مەزنی ئێران، زیاتر تێنەپەڕێ و زیادەڕەویی بەرەوانەبینێ، چونکە ئەم دڵسۆزە بۆ باڵوێزی دەوڵەتی خۆی،

لە ئەستەمبۆڵ نووسیوە کە درێژایی ئەم جووڵانە نالەبارەی «میر»، عەرزی سوڵتان بکات، تا فرمانی ڕێگرتن لە جووڵانەوەی نالەباری (میر) دەربکات. هەرکاتێکیش ئەم مەسەلانە، بەگوێی شەریفی گەیشت و دوای ئەوەش هەر ڕێیان لێنەگرت و تەمێیان نەفەرموو، ئەوسا ئیتر بیانووی قسە و گلەیی و گازندە، لەم دەوڵەتە نامێنێ، کە دیارە ئەگەریش ئەمیری بەرز تەشریفیان بردووە، پاش خوێندنەوەی نامەکە، بەلێدوانێکی خۆتانەوە، بۆ ئەوی بنێرن.

بەڵگەنامەی ژمارە: ١٥٣

بابەت: کێشەی میری ڕەواندز

مێژووی: ١٢٤٨هیجری، ١٨٣٢ز

سەرچاوە: اسناد رسمی روابط سیاسی ایران با انگلیس و روس و عثمانی

بەرگی دووەم. لاپەڕە ١٤٥-١٤٦

نامەی محەمەد خانی زەنگەنە (ئەمیر نیزام) بۆ: کامبل/ باڵوێزی ئینگلیز، لای دەرباری قاجار

... نامە دۆست ئامێزانەکەی ئەو پایەبەرز و دۆستە بەخشندەیە گەیشت و لە ناوەڕۆکی ئەو نامەیە لە سەرەتاوە تا کۆتایی، ئاگاداربووم.

بەو جۆرەی سەبارەت کاروباری ڕەواندز-ەوە نووسیبووتان و دەرتان خستبوو کە لەشکر «مەبەستی لەشکری ئێرانە» نەچێتە ناوخاکی ڕەواندزەوە، نەوەک ببێتە مایەی باسکردنی لەلایەن کاربەدەستانی دەوڵەوتی عوسمانییەوە.

لە ڕاستیدا کاری محەمەد «بەگی ڕەواندز» بەجۆرێکە کە ناوبراو چەند ساڵێکە ڕووی لە دەوڵەتی عوسمانی وەرگێڕاوە. لە سەردەمی (داود پاشا)شدا، لە دارولسەلامی بەغداد، بەتۆپزی و بەپێچەوانەی ڕای ئەوەوە، (پردی سوور)، کە مەڵبەندێکی گەورەیە، لەگەڵ ئاژاوەیەک ڕوویدا، ئەو بەهەلی زانی و هێزەکەی خۆی نارد و (هەولێر)یشی گرت(*). هەروەها زۆربەی ناوچەکانی (ئامێدی) و ئەو شوێنانەی زەوتکردووە، بەوپەڕی پێچەوانەی داب و نەریتەوە لەگەڵ جەنابی ئاکاری نواندووە و بێ حورمەتی بەرامبەر دەوڵەتەکەی خۆی کردووە... لەم ڕۆژانەشدا وای زانیوە هەرێمی ئازەربایجان، لەشکری جەربەزەی نیزام و تۆپخانەی تێدانییە، هێزێکی (٣) هەزار کەسی ناردۆتە سەر (سەردەشت). (مووسا خان)ی حاکمی ئەوێ؛ لەبەر بێ هێزیی نەیتوانیوە بەرهەڵستی بکات. قەڵاکەی ئەوێی گرتووە... هەرکە ئەم هەواڵە گەیشت، ئەمیرزادەی هێژا، (٣) فەوجی ئەفشار و هێزێکی تری (موکری)؛ کە (٣) هەزار کەس دەبوون، بۆ تەمێکردنیان نارد.

دیسان پێشتریش بۆ (ئاسەف دەولە)م نووسیبوو... پاش گەیشتنی لەشکری سەرکەوتوو و تۆپخانەی پیرۆز بەوێ، یەکەم جار هەڵیان کوتایە سەر خێڵە کوردەکانی (بڵباس) و (پیران)، کە لە خێڵە گەورەکانی ئەو بوون، تالانیان کردن. دوای ئەوە چوونە سەر قەڵای (سەردەشت). ماوەی (١٠) ڕۆژ قەڵاکەیان گەمارۆدا و تۆپ بارانیان کرد. شەوی (١١)هەم هەڵمەتیان کردە سەری و داگیریان کرد. هەندێ لەوانەی ڕەواندز، کوژران و هەندێکیان گیران و هەندێکی تریشیان هەڵاتن. دوای ئەوەش پایەبەرزی نزیکی حەزرەتی باڵا: محەمەد خانی سەرتیپ، بەو هێزە و سەربازانی (خۆی)یی و دوو دەستە لە فەوجی بەهادوران و سەربازانی قەراداخی و سوارەی کورد و هی تر، بە(٨) عەڕادە تۆپ و گوللەتۆپەوە نێردرانە سەر ڕەواندز. لەولاشەوە وەزیری بەغدایی، سێ چوار عەڕادە تۆپ و (٢) هەزار کەس لە زابیتە و هی تری، بەسەرکردایەتی (سلێمان پاشا) ناردۆتە سەری، بۆ ئەوەی ناوبراو تەمێ بکەن. ئەگەر ئەمیر زادەی مەزن، ئەو (میر محەمەد)یان بەنەیار و یاخی لە دەوڵەتی عوسمانی، نەزانیبایە، لەشکریان بۆ ناو خاکی ڕۆم نەدەفەرموو. بەڵام ئەم کابرا چەوتە، لە هەردوو دەوڵەت هەڵگەڕاوەتەوە... ئەوەش کە ئێوە بۆ باڵیۆزی خۆتان لە (ئەستەمووڵ) نووسیوە، کە قسە لەگەڵ کاربەدەستانی عوسمانی بکەن؛ کارێکی زۆر باشتان کردووە. بەڵام ئەگەر لەم ماوەیەدا کارگوزارانی حەزرەتی وەلی نیعمەتمان، کردەوەکانی ئەو (میر محەمەد)یان پشت گوێ بخستبایە؛ سبەینێ کە (ئەو) لەولاوە بیپەرژایە پڕکێشییەکی لەناوبردنی دەویست. بۆیە لەم ڕووەوە، باشتر وابوو کە لەم کاتەدا چاری کرا...

***

(*) مەبەستی ڕووداوی ناو بەڵگەنامەی ژمارە (١)ی بەڵگەنامەکانی ئەم بەشەیە، کە دەکەوێتە کۆتایی ئەم بەشەوە.

بابەت: کێشەی میری ڕەواندز

مێژووی: مانگی شەوالی ١٢٤٨ هیجری

(شوبات/ئازار ١٨٣٣ز)

سەرچاوە: منشآت قائم مقام فراهانی

لاپەڕە: ٨٩

نامەی عەبباس میرزا
بۆ: محەمەدخانی زەنگەنە ئەمیر نیزام

... نووسراوەکانی محەمەد ساڵح بەگی تەتەر، هێنابوونی گەیشتن، لە هەواڵەکانی کوردستان ئاگاداربووین. تەگبیری باشی ئەو پایەبەرزە و زەبری شمشێری سەرتیپ، بۆ هەموو دنیا ئاشکرایە و ناشاردرێتەوە. بەڵام بڕینی دەست؛ بەڵکو ملی (میر) وەختێ دەبێ، خوایاربێ، (کۆیە) بەدەست بێت، یان (ڕەواندز) بگیرێ...

***

بەڵگەنامەی ژمارە: ١٢٥

بابەت: تەمێکردنی میری ڕەواندز

مێژووی: ١٢٥٠ هیجری، ١٨٣٤، ز

سەرچاوە: گزیدە اسناد سیاسی ایران و عثمانی

بەرگی یەکەم/ لاپەڕە٥٢٩-٥٣٠

نامەی وەزیری موختاری ئینگلیز
بۆ: میرزا مەسعوود خانی وەزیری کاروباری دەرەوەی ئێران

دۆستی هێژا:

لای ئەو جەنابە ئاشکرایە، کە کاربەدەستانی دەوڵەتی مەزنی ئینگلیز زۆر بەپەرۆشەوەن ئەو کاروبارانەی پێوەندییان بەسنوورەکانی ئێران و ڕۆمەوە هەبێ، بەیەکگرتوویی و تەبایی چارەبکرێن و هەرکاتێ لەشکرکێشی بۆ تەمێکردنی خراپەکار و ڕێگر، پێویست بێ،

کاربەدەستانی هەردوو دەوڵەت، بۆ لەناوبردنی ئەو خراپەیە، پێکەوە ڕێک بکەون. قیبلەی عالەم (مەبەستی شای ئێرانە)، لە رووی زانایی و ئاگاییەوە بەم جۆرە فەرمانی بە ئەمیر نیزام و کاربەدەستانی دەوڵەتی بەدەسەڵات داوە، جەنابی ئەمیر نیزام-یش بەگوێرەی فەرمانی قیبلەی عالەم، لەم بارەیەوە نامەی بۆ جەنابی ڕەشید پاشا و سەرلەشکری ئەرزەڕۆم و پاشای بەغداد ناردووە؛ تا پێکەوە تیپە جەربەزەکانی هەردوو دەوڵەت، (میری ڕەواندز) کە سەرکردەی خراپەکاران و ڕێگرانە و مەملەکەتی هەردوو پاشای بەتوانا و مەزنی کاول و شێواندووە؛ بەتەواوی لە ڕەگوڕیشە هەڵکێشرێ و لەسەر رووی زەوی نەیهێڵن.

بەگوێرەی هەواڵێک کە جێگری باڵیوزی دەوڵەتی مەزنی ئینگلیز، لە ئەرزەڕۆم ناردوویەتی، جەنابی ڕەشید پاشا (ئامێدی)ی گرتووەو ئەو چارە ڕەشە (میر محەمەد) بە (٣٠٠) کەسەوە رووەو ڕەواندز رایکردووە. بەم زووانەش بەئاسانی لەناودەبرێ. پاش گەیشتنی ئەم هەواڵە، دۆستدار بەپێویستی دەزانێ خاوەنی پایە کاپیتان (شیل ساحێب) ڕەوانەی لەشکری (ڕەشید پاشا) بکا، بۆ (٣) مەبەست:

یەکەم: پیرۆزبایی گرتنی (ئامێدی) لە ڕەشید پاشا بکا.

دووەم: ئاگاداری کاروباری ئەو قۆڵە بێت.

سێیەم: لەبەرئەوەی خاوەن پایەی ناوبراو، لەگەڵ فەوجی (ورمێ) خەریکی تاراندنی ئەو زاڵمە بوو، ئاگادارە لەو تاڵان و کوشتارەی لە مەملەکەتی قیبلەی عالەمدا کردبووی؛ بۆ ئەوەی ڕەشید پاشا لەو شتانە ئاگادار بکا.

***

بەڵگەنامەی ژمارە: ٦٥

بابەت: کێشەی تەمێکردنی میری ڕەواندز

مێژووی: ١٢٥٤هیجری، ١٨٣٨ز

سەرچاوە: گزیدە اسناد سیاسی ایران و عثمانی

بەرگی: یەکەم ، لاپەڕە ٢٦٢-٢٦٣

رەشنووسی نامەی وەزیری دەرەوەی ئێران - میرزا مەسعوود خان بۆ: چاودێری کاروباری دەرەوەی دەوڵەتی رۆم

لەم چەند ساڵەدا، چەندین جار لە لایەن (میری رەواندز)ەوە؛ کە لە کن دەوڵەتی پایەبەرزی خۆتانەوە، بەرەعیەتی یاخی ناوبانگی دەرچووە، دەستدرێژی کراوەتە سەر خاکی ئەم دەوڵەتە خاوەن دەسەڵاتە و زیانی گەورەیشی پێگەیاندووە... کاربەدەستانی دەوڵەتی هەمیشە نەمر و بەتوانای ئێمە، بەلەبەرچاوگرتنی پاراستنی هەرێمی دۆستانەی دوو لایەنە، لە تەمێکردن و بەرپەرچدانەوەی ئەو یاخییە، کە لەو دەوڵەتە پایە باڵایەدا سەری هەڵداوە، دەستیان پاراستووە؛ تا بەهاری ئەمساڵ، بەهۆی پەرەسەندنی دەستدرێژی زۆرییەوە، بۆ سەر سنوورەکانی هەردوو لا، بووە هۆی زیادکردنی ئاڵوگۆڕکردنی کاربەدەستانی هەردوو دەوڵەت... بۆیە لە هەردوو لاوە فەرمان دەرچوو، تا لەشکری سەرکەوتووی هەردوو دەوڵەت، ئەو یاخییە سەرکوت بکەن... دوای ئەوە لەشکری هەمیشە سەرکەوتوو، لەسەر سنووری ئازەربایجان، بەنیازی لەناوبردنی خراپەکاری، ئامادەی سەفەرکرا و پێوەندیش لە نێوان جەنابی هێژا و جوامێر، موقەرریب ئەلخاقان، فەرماندەی لەشکری سەرکەوتوو، لەگەڵ وەزیری نواب (وەلیعەهد)، کە خوا لە هەموو تەمەنیا بەختەوەر و پایەدارتری بکات و جەنابی پایەبەرز (حاجی رەشید پاشا)و سەرفەرماندەی لەشکری ئەرزەڕۆم و وەزیری بەغداد-یشدا سازدا، بۆ دەستەبەرکردنی مۆڵەت و دەرفەتی پەیوەندی و نامە گۆڕینەوەش، پەیمان بەسترا... کەچی کاتێ سوپای ئەم دەوڵەتە مەزنە، شەڕ و بەرەنگاری ئەو یاخییە و لە رەگوڕیشە دەرهێنانی مایەی خراپەی لە ئەستۆی خۆی گرت، هیچ لایەک رازی نەبوو... بۆیە وا پێویست بوو کە دۆستدار، راپۆرتی ئەم پەیمانە، بۆ ئامادەبوونی جەنابی سامی و تۆمارکردنی رابگەیەنێ، چونکە ئەم مەبەستە پێویستی بەدەرخستنی ئەوە هەیە کە هەردوو دەوڵەت، لە ئەستۆیانە، پاراستنی رەعیەت و مەملەکەتی خۆیان لە شەڕی یاخیگەران بپارێزن... لەبەرئەوە دەبێ سەرانی هەردوو دەوڵەتی مەزن، بۆ پارێزگاری لە کەلێنی خۆیان، لەشکرێک بۆ لەناوبردنی ئەو بەدە، بنێرنە سەر سنوور... بەڵام چونکە مەسروفاتی ئێمە، بەهۆی رەعیەتی ئەو دەوڵەتە پایەبەرزەوەیە، کە رێگریمان دەکات بۆ لەناوبردنی و بەگوێرەی یاسای گشتی دەوڵەتانیش، کە

لەسەر بناغەی داد و ئینساف دارێژراوە، لەسەر لێپرسراوانی ئەو دەوڵەتە پێویستە کە: یان رێگە بدات سوپای ئەم دەوڵەتە، خۆی ئەو یاخییە تەمێ بکات و هەقی ئەو زیانگەلەی لێ بسێنێتەوە، کە بۆتە هۆی، یان دەبێ چی مەسروفاتی ئەم سوپایەیە، کە لەو سنوورانە جێگیر بووە؛ بەئەستۆی بگرن... بەلەبەرچاوگرتنی ئەوەش کە دۆستایەتی نێوان هەردوو دەوڵەت لەوپەڕی پتەوی و تەباییدایە، چاوەڕوانی ئەوە لە جەنابتان دەکرێ، بۆ بەرژەوەندی یەکێتی و دۆستایەتی نێوان هەردوو دەوڵەت، لەم رووەوە بەگوێرەی داد و ئینساف، وەڵام بدەنەوە. پایە باڵا و مەزن جێگا و سەروەر و شکۆپەنا، یاری خاوەن شکۆی هێژا، خودادخان، لەلایەن ئەم دەوڵەتە بەرزەشەوە راسپێردرا، تا درێژەی ئەم باسانە، لەگەڵ جەنابی سامی دا، بەقسە و نامە گۆڕینەوە، لە ئەستۆ بگرێ و لە هەریەکێک لەو بابەتانەش، هەر گومان و دوودڵییەک شک برا، بەڕوونی و ئاشکرا، نەیشارێتەوە.

هەروەها ئەم بەڵگەنامەیەش تایبەتە بەو پەلامار و هێرشە فراوانخوازییەی کە «میر محەمەد» لە ساڵی ١٨٢٣زدا، بەهەموو لایەکی میرنشینەکەیدا دەستی پێکردبوو. لەم هێرشانەی میری سۆراندا ، کە رۆژگاری لاوازی و شەڕی ناوخۆی میرانی بابانی بەدەرفەت زانیبوو، لای خۆرئاوای زێی بچووک، قەڵەمڕەوی بابانی هەموو گرت و دەسەڵاتی گەیشتە (قەمچوغە)و (سورداش) و لە (قەشقۆڵی) بنکەیەکی جەنگیی دامەزراند... لەبەری خۆرهەڵاتی میرنشینی سۆرانیشەوە، واتە: لە قۆڵی موکریانەوە، هێرش و پێشڕەویی زۆری کرد و(شنۆ) و (سەردەشت)ی گرت... دووریش نییە ئەم هێرشە فرانخوازییەی میر محەمەد، کاردانەوەی رێکەوتننامەی یەکەمی ئەرزەڕۆم (١٨٢٣)ز، بێت. لەم بەڵگەنامەیەدا «عەباس میرزا» داوای هاوکاری لە (داود پاشا)ی والی بەغدا دەکات، بۆ سەرکوت و لەناوبردنی میری سۆران و لە هەمان کاتیشدا هەڕەشەی ئەوە لە داود پاشا دەکات، کە ئەگەر هاوکاری بۆ لەناوبردنی میری سۆران نەکات، ئەوا ئێرانیش لە قۆڵێکی ترەوە، هێرش بۆ سەر قەڵەمڕەوی داود پاشا دەبات؛ کە وەک لەم بەڵگەنامەیەدا باسکراوە، پێشتر هێرشیان بۆ سەر (مەندەلی – مەندەلجین) بردووە.

بەڵگەی ژمارە: ١

بابەت: کێشەگەلی سنوور

مێژوو: موحەڕەمی ١٢٣٩ هیجری، ئەیلوول / تشرینی یەکەمی ١٨٢٣ز

سەرچاوە: اسناد و مکاتبات تاریخی ایران (قاجاریه)

بەرگی: دووەم. لاپەڕە: ٢٩

نامەی عەبباس میرزا
بۆ: داود پاشای والی بەغداد

جەنابی سەروەر، جێی هانا، بالاَو خانەدان ئاوا، باوان پڕشکۆ و هێژا، ڕەنگرێژی کار و یاسا، شیرین کاری خەڵک و خوا، راوێژکاری موشتەری ئاسا، سەرگوڵی میرانی هێژا، هەڵبژاردەی وەزیرانی دانا، داود پاشا، وەزیری دارولسەلامی بەغداد، بەسۆزی تایبەتمەندییەوە رادەگەیەنین، کە:

پێشتر بەنامەبەردا، مەرجەکانی ئاشتی نێوان هەردوو دەوڵەتمان بۆ بەرێزتان نووسیبوو: کە خۆشەویستی بڵندپایەی خاقان: میرزا محەمەد عەلی - مان بۆ براندنەوەی مەرجەکانی ئاشتی نێوان هەردوو دەوڵەت ناردبوو... ئەو بەرێزەش بەهەڵبژاردەی زانایان: جەنابی مەلا عەبدولعەزیزی راگەیاندبوو، کە پایەبەرز: محەمەد ئاغای باش موحاسیب رەوانە دەکات.

ئێستا کە هێشتا پایەبەرز: محەمەد عەلی میرزا، نەگەیشتۆتە ئەوێ و محەمەد ئاغاش نەگەڕاوەتەوە... وایان عەرز کردووین، کە لەشکری (هەولێر)و دەوروبەری و عەرەب، بەهانای محەمەد پاشاوە چووە و مەبەستیان ئەوەیە دەستدرێژیی بکەنە سەر (کۆیە) و (هەریر)... هەرچەندە لای ئێمەوە شارەزایی و لێهاتوویی ئەو زاتە، ئاشکرا و دیارە و ئەم جۆرە کار و هەواڵانەشمان بەلاوەگران و جێی باوەڕ نەبوون... بەڵام بۆ پتەوکردنی کار و زیاتر دڵنیایی، پایەبەرز و هێژا: سەعید بەگ (غولامەکەی سەرکارمان)، بەنامەیەکەوە نارد، کە ئێمە دوای ئاشتبوونەوە، لای خۆمانەوە بڕیارمان داوە، شەڕو ئاژاوە بخەینە ئەولاوە... ئەو بەرێزەش لای خۆیەوە بڕیار بدات. تا گەیشتنەوەی میرزا محەمەد عەلی، هیچ کەسێک لە جێی خۆی نەبزوێ و لە هیچ لایەکەوە ئاڵای خراپە و شەڕ هەڵنەکات... تا ئەوکاتەش پایەبەرزی ناوبراو «سەعید بەگ» دەگاتە لای ئەو جەنابە و راسپێرییەکانی خۆی دەگەیەنێت... دوای ئەمانە و هەرچی بەفەرمان و هێمای ئێمە و مۆڵەتی هەردوو دەوڵەتی سەربەرز، لەنێوان جەنابتان و پایەبەرزی ناوبراودا، گفتوگۆی لەسەرکرا و لەلایەن هەردوو دەوڵەتی بڵند پایەوە ئیمزای لەسەر کرا، سنووردارانی هەردوو لا پەیڕەوی ئەو بڕیارنامەیە دەکەن... کەسیش زاتی ئەوە ناکات لە بڕیارێک لابدات. کە لە نێوان هەر دوو دەوڵەتی مەزندا بەستراو و مۆر و ئیمزاکراوە... ئەو

جەنابەش دەبێ هەر پەیڕەوی ئەم بڕیارە بکات و بەگەیشتنی ئەم نامە میهرەبانیی ئامێزە، بەهەموو لایەک رابگەیەنێت، کە هیچ کەس دژی ئەم بڕیارنامە چاکە نەجووڵێتەوە و خراپەیەکی لێ نەوەشێتەوە..

دوای گەیشتنی ئەم فەرمانی رەحمەت نیشانەش، کۆتایی بەم چەشنە کارانە بهێنێ، کە سەرچاوەی خراپە و شەڕوشۆڕە و ئەگەر لەلایەن ئێوەوە تێهەڵچوون و بێ پەروایییەک سەرهەڵبدات، ئەوا بۆ سەرانی دەوڵەتان و هەموو خەڵکی خۆرهەڵات و خۆرئاوا دەردەکەوێت و ئاشکرا دەبێت، کە خراپەکاریی لەولاوە بووە... ئەوسا بەیارمەتی و چاودێری خودایی لە دەوڵەتی بەدەسەڵات و بەشەرەفی سەرکەوتووی سوڵتانییەوە، ئەوەی لە دەسەڵاتداریتی، چارەنووس کرابێ، ئاشکرا دەکرێت و ئاکامی پەلەکردن و دەستدرێژیش، ئەگەر لەولاوە رووبدات، چارەنووسەکەی وەک ئەوە دەبێت، کە لە (مەندەلجین - مەندەلی)[٩] روویدا[١٠].

مانگی موحەڕەمی ساڵی ١٢٣٩ هیجری

ئەیلوول/ تشرینی یەکەمی ١٨٢٣ ز

٩- مەندەلجین: یان، مەندەلی مەبەست لە شاری (بەعقوبە)یە کە ناوی نراوە: پارێزگەی بەعقوبە دەکەوێتە (١١٥) کیلۆمەتری باکووری خۆرهەڵاتی بەغدادەوە.

١٠- ئەرشیفی سەرۆک وەزیرانی ئەستەموولّ، خەتی هومایۆن، ژمارە: P- ٣٧١١٣

پاشکۆی بەڵگەنامەکان

١- بەڵگەنامەی ژمارە (٩)، نامەی فەتح عەلی شا بۆ سلێمان پاشای والی بەغداد

بابەت: دامەزراندنی ئەمانوڵلاخانی ئەردەلان، بەوالی کوردستان،١٢١٤ھ،١٧٧٩ز

٢- بەڵگەنامەی ژمارە (٢٣)، نامەی فەتح عەلی شا، بۆ عەلی پاشای والی بەغداد

بابەت: ئەورەحمان پاشا-١٢٢٠ھ،١٨٠٥ز

٣- بەڵگەنامەی ژمارە (٢٥)، نامەی فەتح عەلی شا، بۆ عەلی پاشای والی بەغداد

بابەت: ئەورەحمان پاشا- ١٢٢١ھ، ١٨٠٦ز

٤- بەڵگەنامەی ژمارە (٢٦)، نامەی سەرۆک وەزیران (محەمەد شەفیع) بۆ سەرۆک وەزیرانی عوسمانی (ئیبراهیم پاشا)

بابەت: ئەورەحمان پاشا- ١٢٢١ھ، ١٨٠٦ز

٥- بەڵگەنامەی ژمارە (٩٤)، نامەی ئەورەحمان پاشای بابان بۆ محەمەد عەلی میرزا

بابەت: ئەورەحمان پاشا -

٦- بەڵگەنامەی ژمارە (٥٢)، نامەی محەمەد حسێن بۆ عەبباس میرزا

بابەت: ئەورەحمان پاشا- ١٢٢٥ھ، ١٨١٠ز

٧- بەڵگەنامەی ژمارە (٩٧)، نامەی محەمەد صادق خان بۆ میرزا محەمەد شەفیع (سەرۆک وەزیران)

بابەت: ئەورەحمان پاشا- ١٢٢٥ھ، ١٨١٠ز

٨- بەڵگەنامەی ژمارە (٩٠)، نامەی مەحموود پاشای بابان بۆ سوڵتان مەحموودی عوسمانی

بابەت: پێ سپاردنی ناوچەکانی بابان و کۆیە بەمەحموود پاشا

٩- بەڵگەنامەی ژمارە (٩٢)، نامەی مەحموود پاشای بابان بۆ حاکمی کەرکووک

بابەت: دەرکردنی عەبدوڵلا پاشا لە کەرکووک-٢٤ ڕەجەبی ١٢٣١ھ، ١٨١٦/٦/٢١ز

١٠- بەڵگەنامەی ژمارە (٩٠)، نامەی مەحموود پاشای بابان بۆ سەیید مەحموود ئەفەندی - موفتی کەرکووک

بابەت: گەیشتنی لەشکری ئێران بۆ سلێمانی و داوای بارمتە-٢٩ڕەجەبی١٢٣١ھ، ١٨١٦/٦/٢٦ز

١١- بەڵگەنامەی ژمارە (١١١)، نامەی محەمەد عەلی میرزا بۆ سلێمان ئەفەندی (باڵوێزی دەوڵەتی عوسمانی)

بابەت: بارمتەی پاشای بابان و کێشەکانی سنوور،١٢٣٥ھ، ١٨١٩ز

١٢- بەڵگەنامەی ژمارە (١٢١)، نامەی محەمەد عەلی میرزا بۆ ئەحمەد پاشای والی مووسڵ

بابەت: ئێلی بابان و سەرکوتکردنی دەستدرێژکاران- ١٢٣٨ھ، ١٨١٢ز

١٣- نامەی عەبباس میرزا بۆ فەتح عەلی شا

١٤- بەڵگەنامەی ژمارە (٢/٩)، فرمانی فەتح عەلی شا بۆ عەبباس میرزا

بابەت: پەیماننامەی ئەرزەڕۆم (ی یەکەم)، صەفەری ١٢٣٩ھ، تشرینی (١و٢) ١٨٢٣ز

١٥- بەڵگەنامەی ژمارە (١١)، نامەی عەبباس میرزا بۆ محەمەد ئەمین ڕەئووف پاشا (ی والی ئەرزەڕۆم)

بابەت: بڕیارنامەی ئەرزەڕۆم، ڕەبیع ئەوەلی ١٢٣٩ھ، تشرینی (١و٢)١٨٢٣ز

١٦- بەڵگەنامەی ژمارە(١٢)، نامەی عەبباس میرزا بۆ محەمەد ئەمین ڕەئووف (والی ئەرزەڕۆم)

بابەت: گۆڕین و دەسکاری بڕێک لە بڕیارنامەی ئەرززڕۆم، ١٢٣٩ھ، ١٨٢٣ز

١٧- بەڵگەنامەی ژمارە (١٣)، نامەی حسێن خان سەرداری ئیرەوان بۆ ڕەئووف پاشای والی ئەرزەڕۆم.

بابەت: گۆڕینی بڕێک لە بەشەکانی ڕێکەوتننامەی ئەرزەڕۆم، ١٢٣٩ ھ ، ١٨٢٣ز.

١٨- بەڵگەنامەی ژمارە (٢٥)، نامەی مەحموود پاشای بابان بۆ داود پاشای والی بەغداد.

بابەت: داوای لێبووردن و بەخشین، ١٠ی ڕەبیع ئەوەلی ١٢٤٠ھ،١٨٢٤/١١/٣ز.

١٩- بەڵگەنامەی ژمارە (٣٤)، فرمانی عەبباس میرزا بۆ مەحموود پاشای حاکمی سلێمانی.

بابەت: نەگەیشتنی سوارەی بابان ٦ی زیقەعدەی ١٢٤٢ھ، ١٨٢٧/٦/١ز.

٢٠- بەڵگەنامەی ژمارە (٤٠)، فرمانی عەبباس میرزا بۆ مەحموود پاشای حاکمی سلێمانی.

بابەت: ڕێکەوتننامەی ئاشتبوونەوە لەگەڵ رووسدا. ٦ی شەعبانی ١٢٤٣ھ،١٨٢٧/٢/٢٢ز.

٢١- بەڵگەنامەی ژمارە (٤٢)، نامەی مەحموود پاشای بابان بۆ سەیید مەحموود ئەفەندی – موفتی کەرکووک.

بابەت: ڕێککەوتنی ئێران و رووس، ٢٤ی شەوالی ١٢٤٣هـ، ١٨٢٨/٥/١٠ز.

٢٢- بەڵگەنامەی ژمارە (٢/٩٠)، نامەی عەبدوڵڵا پاشای موتەسەڕیفی سلێمانی بۆ خەلیل کامیل پاشای والی ئەرزەڕۆم.

بابەت: کێشەی سنوور، ٥ی جمادی الآخر ١٢٥٨هـ، ١٨٤٢/٧/١٤ز.

٢٣- بەڵگەنامەی ژمارە (١٣٢)، نامەی کرنل شیل بۆ وەزیری دەرەوەی ئێران.

بابەت: کێشەی بابان و ئەردەڵان، ٤ی جمادی ئەوەلی ١٢٥٨هـ، ١٨٤٢/٦/٣١ز.

٢٤- بەڵگەنامەی ژمارەی (٩٣)، نامەی بەکرخانی حاکمی کۆیە بۆ والی مووسڵ.

بابەت: پێوەندی ئێران و عوسمانی (بابان و ئەردەڵان)، ١٧ی جمادی دووەمی ١٢٥٨هـ، ١٨٤٢/٧/٢٦ز.

٢٥- بەڵگەنامەی ژمارە (١٣١)، نامەی باڵوێزی ئینگلیس بۆ وەزارەتی کاروباری دەرەوە (حاجی میرزا ئەبولحەسەن خان).

بابەت: ناکۆکی نێوان والی ئەردەڵان و بابان، ٢٤ی جمادی دووەمی ١٢٥٨هـ، ١٨٤٢/٨/٢ز.

٢٦- بەڵگەنامەی ژمارە (٥٩)، نامەی محەمەد خانی زەنگەنە (ئەمیر نیزام) بۆ محەمەد ڕەشید پاشا.

بابەت: کێشەی سنوور (میری ڕەواندز)، ١٢٤٥هـ، ١٨٢٩ز.

٢٧- بەڵگەنامەی ژمارە (١٥١)، نامەی باڵوێزی ئینگلیس بۆ محەمەد خانی زەنگەنە (ئەمیر نیزام).

بابەت: کێشەی میری ڕەواندز، ڕەبیع ئەلثانی ١٢٤٨هـ، ئاب/ ئەیلوولی ١٨٣٢ز.

٢٨- بەڵگەنامەی ژمارە (١٥٣)، نامەی محەمەد خانی زەنگەنە (ئەمیر نیزام) بۆ کامبل (باڵوێزی ئینگلیس لای دەرباری قاجار).

بابەت: کێشەی میری ڕەواندز، ١٢٤٨هـ، ١٨٣٢ز.

٢٩- نامەی عەبباس میرزا بۆ محەمەد خانی زەنگەنە (ئەمیر نیزام).

بابەت: کێشەی میری ڕەواندز، شەوالی ١٢٤٨هـ.، شوبات/ ئازار ١٨٣٣ز.

٣٠- بەڵگەنامەی ژمارە (١٢٥)، نامەی باڵوێزی ئینگلیس بۆ وەزیری کاروباری

دەرەوەی ئێران (میرزا مەسعوود خان).

بابەت: تەمێکردنی میری ڕەواندز، ١٢٥٠هـ.، ١٨٣٤ز.

٣١- بەڵگەنامەی ژمارە (٦٥)، نامەی وەزیری دەرەوەی ئێران (میرزا مەسعوود خان) بۆ چاودێری کاروباری دەرەوەی دەوڵەتی عوسمانی.

بابەت: کێشەی تەمێکردنی میری ڕەواندز، ١٢٥٤هـ، ١٨٣٨ز.

٣٢- بەڵگەنامەی ژمارە (١)، نامەی عەبباس میرزا بۆ داوود پاشای والی بەغداد.

بابەت: کێشەی سنوور (میر محەمەد)، موحەڕەمی ١٢٣٩هـ، ئەیلول/ تشرینی یەکەمی ١٨٢٣ز.